

Одной из отличительных черт политики Туркменистана является социальная направленность государственных расходов. Важно отметить, что на современном этапе в Туркменистане большое значение придается экономическим, социальным и культурным правам, а также правам на здравоохранение и образование. Планы Туркменистана в области социально-экономического развития постепенно сокращают разрыв между условиями жизни в городских и сельских районах. За последние годы Туркменистан добился 11-процентного экономического роста и стал приверженцем защиты прав женщин и детей. В области социального развития Туркменистана также важно отметить запрещение использования детского труда, повышение информированности населения о документах по правам человека, и усовершенствования образовательной системы, введение в действие нового Семейного кодекса и законов об укреплении прав человека. Туркменистан является участником многих основных документов по правам человека и то, что он пересмотрел свою Конституцию, показывает его приверженность делу защиты прав человека и решимость проводить широкие реформы, а также и выполнять международные обязательства [7].

В то же время страна продолжает сталкиваться с трудностями на пути к полной реализации прав человека и должна достичь дальнейшего прогресса в некоторых областях.

Для дальнейшего устойчивого развития и улучшения социальной составляющей в Туркменистане важно воплощение в жизнь "Национальной программы социально-экономического развития Туркменистана на 2011 – 2030 годы"; необходимо усовершенствование существующего законодательства и разработка новых законов и норм с учетом положений международных договоров по правам человека, ратифицированных Туркменистаном. Перед Туркменистаном по-прежнему стоит задача укрепить национальный потенциал в области прав человека. Необходимо продолжать реализацию программы просвещения по вопросам прав человека и повышения информированности общественности.

Современный ход глобальных экономических процессов обуславливает необходимость рассматривать вопросы преобразования национальной социально-экономической системы Украины и Туркменистана сквозь призму проблем, исходящих не только из особенностей национальных социально-экономических отношений и рыночных механизмов, но и с учетом мировых и глобальных рынков, поскольку, как показывает практика, воздействие глобальных процессов на национальную экономику сводится к подчинению последней законам глобального рынка.

Научн. рук. Крюкова О. Н.

Литература: 1. Форум тысячелетия, проведенный в Центральном учреждении Организации Объединенных Наций, 22 – 26 мая 2000 г. // Официальные материалы. – 8 авг. 2000. – 21 с. 2. Покровский В. А. Социальное государство в конституции СНГ / В. А. Покровский // 10 лет СНГ: опыт, проблемы, перспективы. – 2001. – С. 130. 3. Оленьев В. В. Глобалистика на пороге XXI века / В. В. Оленьев, А. П. Федотов // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 18–30. 4. Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru>. 5. Всемирный Банк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://data.worldbank.org/country/turkmenistan>. 6. Демографические тенденции в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rb.com.ua/rus/marketing/tendency/8227>. 7. Доклад Рабочей группы по универсальному периодическому обзору Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/surveys/social.shtml>. 8. Семенов Е. Развитие стальных / Е. Семенов // Экономічна енциклопедія : у 3-х т. – Т. 3. – К. : ВЦ "Академія", 2002. – С. 283. 9. Орхусская конвенция: руководство по осуществлению. Организация Объединенных Наций – Женева : ООН, 2000. – 305 с. 10. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/declarat/summitdecl.htm>.

Пуша М. С.

УДК 338.124.4

Магістр 2 року навчання

факультету міжнародних економічних відносин ХНЕУ ім. С. Кузнеця

КРИЗИ В ЕКОНОМІЦІ, ЇХ ВИДИ, СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ

Анотація. Розкрито сутність криз та кризових явищ у розвитку соціально-економічної системи, охарактеризовано їх види, причини та наслідки, що безпосередньо впливають на розвиток ринкової економіки України.

© Пуша М. С., 2013

Аннотация. Раскрыта сущность кризисов и кризисных явлений в развитии социально-экономической системы, охарактеризованы их виды, причины и последствия, которые непосредственно влияют на развитие рыночной экономики Украины.

Annotation. The essence of crisis and crisis phenomena in the development of the social and economic system are revealed. Their types, causes and consequences that directly affect the development of the market economy of Ukraine are characterized.

Ключові слова: криза, антикризове управління, класифікація видів криз, причини криз, наслідки кризи.

Кожна економічна система або навіть далекий від економічної категорії процес може зіткнутися із таким багатограним явищем, як криза. Упродовж усього історичного розвитку економіки та функціонування економічних систем країн світу ведеться постійна боротьба із кризовими явищами та наслідками. Проте проблема подолання криз ускладнюється тим, що кризи неоднакові не тільки за причинами і наслідками, але й за самою своєю суттю. Необхідність у розгалуженій класифікації криз пов'язана з диференціацією засобів і способів управління ними. Якщо є типологія і розуміння характеру кризи, з'являються можливості зниження її гостроти, скорочення часу тривалості і забезпечення безболісності протікання.

Метою даної статті є висвітлення сутності криз у розвитку соціально-економічної системи та узагальнення їх видів.

Проблема виникнення економічних криз є предметом дослідження багатьох вчених, таких, як: Дж. М. Кейнс, К. Маркс, П. Самуельсон, Р. Дж. Хоутрі, Й. Шумпетер, Дж. Тобін, К. Ерроу, Дж. Стігліц, Ф. Кідланд та Е. Прескот. Серед вітчизняних вчених варто відмітити великий вклад та наукові праці М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, В. Гейця, Є. Перепьолкіна, А. Гончарука, Д. Лук'яненка, В. Василенка, Л. Дмитриченко, а також В. Іноземцева, Є. Балацького, С. Глазьева, С. Меньшикова, Ю. Яковця та ін.

У сучасному розумінні криза (від грец. *krisis* – вихід, закінчення, суд і вище справедливе покарання) – розлад, занепад, загострення (політичних, економічних, соціальних) протиріч. В економічному контексті – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [1, с. 586].

Будь-яка соціально-економічна система (підприємства, суспільна формація тощо) має дві тенденції свого існування:

функціонування – підтримка, збереження функцій, що визначають цілісність соціально-економічної системи, її якісну визначеність та сутнісні характеристики;

розвиток – придбання нової якості, що змінює стабільність й умови функціонування соціально-економічної системи. Фактором розвитку є підвищення продуктивності праці, зміна його характеру, виникнення нової технології, посилення мотивації діяльності.

Зв'язок функціонування і розвитку відображає можливість і закономірність настання та подолання криз. Функціонування стримує розвиток і в той же час є його живильним середовищем; розвиток руйнує багато процесів функціонування, але створює умови для його більш стійкого здійснення [2, с. 11]. Проте кризи відображають не тільки протиріччя функціонування і розвитку, але можуть виникати й у самих процесах функціонування, тобто утворюватися цією системою як закономірний наслідок або помилка цих процесів. Також кризи не обов'язково є руйнівними – вони можуть протікати з різною мірою гостроти.

Існують загальні і локальні кризи. Загальні кризи охоплюють соціально-економічну систему, локальні – тільки частину її. Це поділ криз за масштабами прояву. Звичайно, він носить умовний характер. У конкретному аналізі кризових ситуацій необхідно враховувати межі соціально-економічної системи, її структуру і середовище функціонування, бо звичайно ж криза має особливість впливати по-різному на кожну державу із будь-яким типом економічної системи та рівнем розвитку національної економіки настільки по-різному, що в одній державі може зруйнувати економіку, а в іншій залишити мінімальні, ледве відчутні наслідки свого протікання.

Розрізняють такі види криз за відповідними ознаками їх класифікації:

1. За масштабами прояву: загальні та локальні;

2. За проблематикою можна виділити макро- і мікрокризи. Макрокризі властиві досить великі обсяги і масштаби проблематики. Мікрокриза охоплює тільки окрему проблему чи групу проблем. Ще однією особливістю кризи є те, що вона, коли є навіть локальною чи мікрокризою, як ланцюгова реакція може поширюватися на всю систему чи всю проблематику розвитку, тому що в системі існує органічна взаємодія всіх елементів, і проблеми не зважуються окремо.

3. За причиною виникнення: природні, суспільні та екологічні кризи;

4. За структурою відносин у соціально-економічній системі і диференціацією проблематики її розвитку можна виділити окремі групи економічних, соціальних, організаційних, психологічних, технологічних криз.

Економічні кризи відображають гострі протиріччя в економіці країни чи економічному стані окремого підприємства, фірми. Це кризи виробництва і реалізації товару, взаємин економічних агентів, кризи неплатежів, втрати конкурентних переваг, банкрутства й інші [3, с. 14].

У групі економічних криз окремо можна виділити фінансові кризи. Вони характеризують протиріччя в стані фінансової системи чи фінансових можливостей фірми. Це кризи грошового вираження економічних процесів.

Політичні кризи (складовими елементами яких є, зокрема: втрата респектабельності й авторитету апарату управління, розкол у партіях; ідеологічна криза – руйнація принципів, підвалин, моральності, зростання злочинності; криза реалізації інтересів різних соціальних груп та класів тощо), як правило, торкаються всіх сторін розвитку суспільства і з часом трансформуються в кризи економічні. Непомірна бюрократизація часто є проявом організаційної кризи [4].

Під час соціальних та економічних перетворень виникають психологічні кризи, що виявляються у вигляді стресу, який набуває масового характеру; це почуття непевності, паніки, страху за майбутнє, незадоволення роботою, правовою захищеністю та соціальним станом.

Технологічна криза виникає як криза нових технологічних ідей в умовах явно вираженої потреби в нових технологіях, наприклад, це може бути криза технологічної несумісності виробів, криза відторгнення нових технологічних рішень. Такі кризи можуть виглядати як кризи науково-технічного прогресу.

Структурна криза є порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва. Це виявляється в серйозних диспропорціях між галузями, з одного боку, і випуском найважливіших видів продукції в натуральному вираженні, необхідних для збалансованого розвитку, з іншої [2, с. 34].

Кризи також можуть бути передбачуваними (закономірними) й несподіваними. Передбачувані кризи настають як етап розвитку системи. Причини криз – це сукупність факторів впливу на соціально-економічну та інші системи, що зумовлюють виникнення і характер протікання криз, а також є визначальними в обґрунтуванні доцільності застосування певного інструментарію прогнозування та боротьби з ними. Різновидом передбачуваних криз є циклічна криза, звісно, за умови, що відома та вивчена її природа і характер. Несподівані кризи (зумовлені суб'єктивними причинами) є результатом, наприклад, помилок в управлінні, катастрофічних природних явищ, економічної залежності тощо. Існують також кризи явні – протікають помітно й легко виявляються – та приховані – чим і обумовлена небезпечність таких криз [4].

Для розпізнавання кризових ситуацій, що виникають, велике значення має їхня типологія. Кризи бувають регулярні (циклічні), які повторюються з певною закономірністю, і нерегулярні.

Економічною наукою розроблено цілу низку різних теорій, що пояснюють причини економічних циклів і криз, що відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Теорії циклів і криз

Автори теорії	Назва та сутність теорії
Хоутрі Р. Д.	Грошова теорія, яка пояснює цикл експансією банківського кредиту
Шумпетер І. А. та Хансен Е. Х.	Теорія нововведень, що пояснює цикл використанням у виробництві важливих нововведень
Пігу А. С. та У. Беджгот	Психологічна теорія, що трактує цикл як наслідок хвиль песимістичного й оптимістичного настрою, що охоплюють населення
Дж. Гобсон, Дж. Фостер, Кетчінгс та ін.	Теорія недоспоживання, що вбачає причину циклу в занадто великій частці доходу, що припадає багатим і ошадливим людям, порівняно з тою, що може бути інвестована
Ф. Хайєк, Л. Мізес та ін.	Теорія надмірного інвестування, прихильники якої вважають, що причиною рецесії є, швидше, надмірне, ніж недостатнє інвестування
Джевонс, Мур	Теорія сонячних плям – погоди – врожаю

Представники неокласичної та ліберальної шкіл вважали причиною криз недоспоживання населення, що, як наслідок, викликає умовне надвиробництво. Тому дієвим засобом від криз вважалася стимулювання споживання. Проте низька платоспроможність є скоріше наслідком, ніж причиною кризи.

Фрідріх А. фон Хайєк, прихильник ринкової свободи й послідовний супротивник державного втручання, вважав, що кризи надвиробництва виникають через надлишкове фінансування з боку держави (дешевих кредитів, накачування попиту).

Отже, перелічені теорії пояснюють циклічний розвиток економіки, який характеризують цикли різної тривалості. Тобто, в результаті закономірного виникнення та дослідження кризових ситуацій вчені різних напрямів мали можливість виокремити такі різновиди циклів, які зазначені у табл. 2 [5, с. 345].

Теорії економічного циклу

Автор теорії економічного циклу	Довжина	Головні особливості циклу
Дж. Кітчін	2 – 4 роки (короткостроковий цикл)	Комерційні цикли – рівень завантаженості виробничих потужностей – обсяг запасів – коливання ВВП, інфляція, зайнятість
В. Мітчелл	3 – 3,5 роки (короткостроковий цикл)	Кризи як багатофакторний процес – кожен є унікальним та має власні причини та пояснення
К. Жугляр	7 – 12 років (середньостроковий цикл)	Інвестиційний цикл – коливання ВВП, інфляції, зайнятості
К. Маркс	10 – 14 років (середньостроковий цикл)	Періодичне поновлення основного капіталу, заміна виробничих фондів
С. Кузнець	15 – 20 років (середньостроковий цикл)	Будівельні цикли, поновлення житлового фонду та виробничих споруд
Кондратьєв М. Д.	40 – 60 років (довгостроковий цикл)	Технічний прогрес, структурні зміни
Дж. Форестер	200 років	Поява нових видів енергії та матеріалів
Е. Тофлер	1 000 – 2 000 років	Розвиток цивілізації

Дж. М. Кейнс вважав економічні кризи неминучими в умовах класичного капіталізму й такими, що випливають з природи властивого йому ринку. Як принципово необхідний засіб згладжування проблем кризи й безробіття Кейнс висунув ідею забезпечення державного втручання в економіку з метою стимулювання ефективного сукупного попиту.

Виходячи із зазначеного, регулярні економічні кризи впливають на все господарство і породжують вагомі проблемні ситуації. Регулярні кризи перевиробництва дають початок новому циклу, в ході якого економіка поступово проходить 4 фази і готує основу для наступної кризи:

перша фаза – криза, або спад – скорочення виробництва і ділової активності, падіння цін, затоварювання, зростання безробіття, різке збільшення кількості банкрутств;

друга фаза – депресія, або станація – пристосування господарського життя до нових умов, набуття нової рівноваги;

третья фаза – поживлення – починаються капіталовкладення, зростає виробництво, зайнятість населення, і це поживлення охоплює передусім ті галузі, що постачають засоби виробництва;

четверта фаза – підйом, або бум – прискорення економічного розвитку виявляється в серії нововведень, появи нових товарів, нових підприємств, стрімкому зростанні капіталовкладень та рівня життя населення [6, с. 36].

Серед інших розрізняють проміжні, часткові та галузеві кризи.

Проміжна криза перериває на певний час проходження будь-якого з етапів. Він менш глибокий і триваліший порівняно з регулярною кризою і носить локальний характер.

Визначальною рисою часткової (приватної) кризи є те, що вона охоплює не всю економіку, а окремі її сфери (наприклад, нафтова криза).

Галузева криза охоплює одну з галузей національного господарства (наприклад, переорієнтування оборонного комплексу країни).

Отже, можна зробити висновок, що проміжні кризи – це кризи, що не дають початок новому циклу, а зупиняють на певний час просування фази підйому та поживлення; часткові кризи – це кризи, що охоплюють не всю економіку, а яку-небудь сферу суспільного відтворення; галузева криза – охоплює одну із галузей національного господарства; структурна криза є порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва. На кожну країну криза має свої прояви наслідки, бо вона порушує економічну систему як всередині країни, так і ззовні, що в свою чергу викликає ланцюгову реакцію і відображається на інших державах. Це може бути як підвищення рівня безробіття та інфляції всередині, так і зниження діяльності національної економіки країни на зовнішньоекономічній арені, спад виробництва, банкрутство підприємств, занепад галузей тощо.

Можна додати, що всі кризові явища пов'язані між собою: так, наприклад, фінансова криза в країні чи різка девальвація національної валюти, як наслідок кризи, може спричинити не тільки проблеми у сфері економіки, але й призвести до появи структурної, соціальної або політичної криз.

Отже, криза – це певний етап функціонування і розвитку соціально-економічної системи, який зумовлює об'єктивну необхідність її якісної трансформації як способу виходу з неї. До визначення поняття кризи слід підходити, враховуючи не тільки наявні негативні наслідки, але й з позитивних причинно-наслідкових зв'язків. Запобігання кризи можливе лише шляхом подолання низки її соціально-економічних причин і передумов, що реалізується, зокрема, через усвідомлення негативного впливу ігнорування об'єктивних економічних законів, негативних наслідків надмірної суб'єктивізації економічних відносин [4].

Виходячи з історичного досвіду, кризи, як правило, можна передбачити, спрогнозувати, а при бажанні й викликати; кризи можна прискорювати, випереджати, відсувати (запобігати), тобто кризові процеси певною мірою можуть бути керованими; також до криз можна й необхідно готуватися. Ефективне управління здатне прискорити вихід з кризи та мінімізувати її наслідки.

Тривалість і глибина кризи є наслідком помилок в антикризовому управлінні, недосконалості законодавчих актів та дій відповідальних суб'єктів. Проте економічна криза може стрімко розвиватися та породжувати нові негативні наслідки як на мікро-, так і на макрорівнях, тому для зменшення негативних наслідків для економіки держави – треба зміцнювати відсталі галузі шляхом розвитку НТП, задати курс розвитку держави у напрямі більшої економічної автономії, укріплювати національну валюту шляхом збільшення золотого запасу держави, виробляти та експортувати конкурентоспроможні вітчизняні товари на міжнародні ринки, покращити протікання економічних, соціальних і політичних процесів усередині країни та знизити рівень енергозалежності від інших держав. Усе це надасть змогу мінімізувати негативні наслідки як внутрішньої, так і зовнішньої економічної загрози.

Наук. керівн. Попов О. Є.

Література: 1. Міждисциплінарний словник з менеджменту : навч. посібн. / [Д. М. Черваньов, О. І. Жилінська, М. В. Петровський та ін.] ; за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. – К. : Нічлава, 2011. – 624 с. 2. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 504 с. 3. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посібн. / В. О. Василенко. – [вид. 2-ге, виправл. і доп.] – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с. 4. Кухта П. В. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" [Електронний ресурс] / П. В. Кухта. – 2012. – № 10. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439.htm>. 5. Тараненко І. В. Структура економічного циклу та особливості циклічного розвитку відкритої економіки України в контексті виходу зі світової фінансово-економічної кризи / І. В. Тараненко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Том 1. – С. 343–357. 6. Бондар В. О. Ситуаційний менеджмент : навч. посібн. / В. О. Бондар. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 388 с.

Дехтяренко І. В.

УДК 005.951:331.108.43

Магістр 2 року навчання
факультету економіки і права ХНЕУ ім. С. Кузнеця

АНАЛІЗ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ТА МЕТОДІВ ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Розглянуто різноманітні підходи та методи оцінки трудового потенціалу в сучасних умовах діяльності українських підприємств. Зроблено аналіз основних методичних підходів до оцінки трудового потенціалу. На основі аналізу виділено основні підходи до економічної природи категорії "трудова потенціал". Відображено взаємозв'язок та вплив трудово-ого потенціалу на діяльність підприємства в цілому.

Анотация. Рассмотрены различные подходы и методы оценки трудового потенциала в современных условиях деятельности украинских предприятий. Сделан анализ основных методических подходов к оценке трудового потенциала. На основе анализа выделены основные подходы к экономической природе категории "трудова потенціал". Отражены взаимосвязь и влияние трудового потенциала на деятельность предприятия в целом.

© Дехтяренко І. В., 2013